

تحلیل ژئوپلیتیک اثرگذاری اینترنت در افزایش فعالیت تروریسم: با تأکید بر داعش^۱

کیومرث یزدان‌پناه^۲ - مهتاب جعفری^۳

دریافت: ۱۳۹۶/۶/۲۱ - پذیرش: ۱۳۹۷/۷/۳۰

چکیده

گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات، از جمله اینترنت و مشتقات وابسته به این نرم افزار پر قدرت که در درون مفهومی به نام فضای مجازی تعریف می‌شود، عرصه شکل‌گیری مجموعه‌ای از ارتباطات میان گروه‌های اجتماعی متفاوت از فاصله‌های بسیار دور در دنیای واقعی است که فرصت‌ها و تهدیدات نوینی را فراروی دولت‌ها قرار داده است. به طور مثال فعالیت‌های تروریستی از جمله تهدیدات نوینی است که فضای مجازی موجبات آن را فراهم ساخته است. مقاله حاضر با ارائه تحلیلی ژئوپلیتیک، سعی در پاسخ به این پرسش دارد که چگونه فضای مجازی در گسترش دامنه جغرافیایی فعالیت‌های تروریستی از مقیاس‌های محلی تا جهانی با تأکید بر داعش نقش‌آفرینی می‌کند؟ برای پاسخ‌گویی به این پرسش، این مقاله با هدف کاربردی و با شیوه انجام توصیفی - تحلیلی انجام شد و برای جمع‌آوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای بهره گرفته شد. یافته این نوشتار آنست که داعش با به کارگیری فضای که گسترده‌ترین و سریع‌ترین کاربردهای تأثیرگذار از این فناوری را طی سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۶ داشته عرصه ژئوپلیتیک از سطح بازیگر محلی به سطح بازیگر فراملی تغییر وضعیت یافته است و مقیاس اثرگذاری این بازیگر غیرمتعارف عرصه ژئوپلیتیک از مقیاس محلی تا فراملی، فراملی و جهانی گسترش یافته است.

واژگان کلیدی: ژئوپلیتیک، فضای مجازی، تروریسم، سطح و مقیاس، داعش

۱. "ISIS" عنوانی، برگرفته از حروف اختصاری اسامی "دولت اسلامی عراق و شامات" است که گروه تکفیری داعش با داعیه احیای خلافت اسلامی بر گستره فلهرو جغرافیایی جهان اسلام ادعای آن را در سر می‌پروراند.

۲. استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)
kyzandanpanah@ut.ac.ir

m.jafari@ut.ac.ir

۳. کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران

مقدمه

یکی از مهم‌ترین دستاوردهای بشر که منجر به دگرگونی در ابعاد مختلف مولفه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... شده است؛ گسترش فزاینده فناوری اطلاعات و ارتباطات، از جمله اینترنت و اثرات گسترده آن در زندگی بشر است که فضای مجازی نامیده می‌شود. فضای مجازی نسل جدیدی از فضای روابط اجتماعی است که عرصه شکل‌گیری مجموعه‌هایی از ارتباطات میان مردم بسیاری از گروه‌های اجتماعی متفاوت در سنین مختلف و از فاصله‌های بسیار دور در دنیای واقعی است. بر همین اساس فضای مجازی تأثیر شگرفی بر مرزهای زمینی و مرزهای ذهنی گذاشته است.

با توجه به اینکه رسانه‌ها و فضای مجازی قدرت تأثیرگذاری زیادی بر افکار عمومی دارد و در عین حال ابزار بسیار مهمی برای پیشبرد اهداف سیاسی و نظامی، اجتماعی و فرهنگی است؛ در نتیجه محیط عملیاتی دولت‌ها در زمینه‌ها و ابعاد مختلف امنیتی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دیگر محدود به جهان واقعی نبوده، بلکه جهان مجازی به عنوان دنیای دوم بشریت که حاصل تعاملات و ارتباطات الکترونیکی کنش‌گران از طریق اینترنت، تلفن همراه و... است، فرصت‌ها و تهدیدات نوینی را فراروی دولت‌ها قرار می‌دهد (یزدان‌پناه و کامران، ۱۳۹۴: ۲۸)؛ مساله‌ای که تحت فرآیند سایبریسیم، هر روز داده‌ای جدید به بار ذهنی بشر اضافه می‌کند.

به بیانی دیگر ارائه بسیاری از خدمات عمومی و تخصصی به مردم با استفاده از اینترنت، شکلی از فرصت است و تسهیل برنامه‌ریزی‌ها برای انجام جرائم و تخلفات ریز و درشت و عملی کردن آن‌ها از تهدیدهایی است که فضای مجازی مولد آن است. رسانه‌ها و فضای مجازی علاوه بر تأثیرگذاری در افکار عمومی، بر نگرش و رفتار افراد در حوزه عملیات روانی نیز کاربرد فراوان دارد، به بیانی واضح‌تر گروه‌های تروریستی با به کارگیری آن می‌توانند در افکار و رفتار دولت‌ها و مردم آن‌ها تأثیرگذار باشند؛ به شکلی که یا آنان را در جهت اهداف و مقاصد خود به کارگیرند و یا دولت‌ها و مردم آن‌ها را مورد تجاوز و حمله و آسیب‌های خود قرار دهند و در نهایت ناامنی و احساس ناامنی را در بین آن‌ها ایجاد کنند. در این مقاله ابعاد جدید این موضوع مورد تجزیه و تحلیل ژئوپلیتیکی می‌گیرد و به بازیگران غیرموجه در این دنیای متلاطم رسانه‌های چندوجهی توجه ویژه می‌شود. در این میان گروه تکفیری داعش و علل بروز و ظهور این گروه تروریستی در محیط جغرافیایی عراق و سوریه، در این مقاله جلوه‌ای ویژه دارد.

انگیزه اکثر گروه‌های تروریستی در جغرافیای خاورمیانه ارائه قرائتی متفاوت از دین یا همان

اسلام سیاسی افراطی سنی بوده است و از آنجا که خاورمیانه مهد اسلام و دیگر ادیان توحیدی است؛ همانطور که استفن واینبرگ^۱ یادآور می‌شود: "دین بیشترین تأثیر را به عنوان یک امر معنایی و غیر مادی در کنش تروریستی دارد. زیرا به طور کلی جنبش‌های دینی به دلایل ایدئولوژیکی بیشتر از ابزار ترور و حذف دیگری استفاده می‌کنند" (ابراهیمی، ۱۳۹۲: ۱۲۴)، خاورمیانه و تروریسم را می‌توان مترادف با کارکردهای جغرافیای انسانی و جغرافیای مقدسه آن دانست و همین نکته بر راه‌های شناخت گسترش دامنه‌ی فعالیت‌های تروریستی به منظور سرکوب آن‌ها در جهت حفظ امنیت جغرافیای خاورمیانه و دیگر نقاط جهان تأکید می‌کند. در ادامه باید گفت: داعش بر خلاف دیگر گروه‌های تروریستی به صورت گسترده‌ای از فضای مجازی در راستای رسیدن به اهداف خود بهره برده است؛ به طور مثال فعالیت این گروه تکفیری در شبکه‌های اجتماعی همچون توئیتر (Twitter) و فیس بوک (Face book). گروه تروریستی داعش با استفاده از این دست ابزارها می‌تواند اخبار و تصاویر عملیات‌های انتحاری و مخرب خود را میان مردم و دولت‌های منطقه و فرامنطقه‌ای منتشر سازد، بر افکار آن‌ها تأثیر بگذارد، عملکرد خود را برای عده‌ای توجیه و عده‌ای را جذب و عضوگیری کند.

احساس ناامنی، آشوب و تنش را میان مردم ایجاد کند و در نهایت هم جغرافیای سراسر مناطق جهان را بیش از پیش بستر زایش بحران‌های متعدد کند. پس بررسی اثرگذاری فضای مجازی بر گسترش دامنه‌ی فعالیت و تأثیر گروه تکفیری داعش در مقیاس‌های محلی تا جهانی برای حفظ امنیت در مقیاس‌های ذکر شده بسیار با اهمیت است. از آنجا که مطالعه نوع عملکرد و نوع ابزارهایی که گروه تکفیری داعش برای دستیابی به قدرت از طریق قلمروسازی و اعمال قدرت به وسیله‌ی فضای جغرافیایی و قلمرو به کار می‌گیرد؛ از نوع مطالعات ژئوپلیتیکی است.

چگونه فضای مجازی در گسترش دامنه جغرافیایی فعالیت‌های تروریستی از مقیاس محلی تا جهانی با تأکید بر داعش، نقش آفرینی می‌کند؟ مقاله حاضر مشتمل بر این فرضیه است؛ به نظر می‌رسد، فضای مجازی از آنجا که دارای ویژگی‌هایی چون به حداقل رسیدن امکان دستگیری و مجازات و قابلیت نشر اقدامات و... است، قابلیت اثرگذاری در مقیاس جهانی را دارد. پس ابزار مناسبی برای گروه تروریستی داعش است تا از این طریق رفتار و عملکرد خود را توجیه کنند و در مقیاس محلی تا جهانی به نقش آفرینی پردازد و هلالی جغرافیایی تحت سیطره ایدئولوژی خاص خود را خلق کند.

روش تحقیق

برای جمع‌آوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. مقالات و کتب فارسی و لاتین بررسی سایت‌های مرتبط با موضوعات ژئوپلیتیک، فضای مجازی، تروریسم، تروریسم و خاورمیانه بررسی و همین‌طور مشاوره با اساتید صاحب‌نظر انجام شده است.

مبانی نظری؛ جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک

جغرافیای سیاسی شاخه‌ای از علم جغرافیا است که تأثیرپذیری و تأثیرگذاری سیاست و قدرت در محیط جغرافیای و به بیان دیگر، تأثیر تصمیمات سیاسی بر محیط جغرافیایی را مورد کاوش و بررسی قرار می‌دهد (عزتی، ۱۳۸۰: ۲۷)؛ اما ژئوپلیتیک تأثیر محیط جغرافیایی بر تصمیمات سیاسی بازیگران است که از سطح محلی تا سطح جهانی نقش آفرینی می‌کند. اوتامائول^۱، جغرافیدان آلمانی، ژئوپلیتیک را نیاز فضایی دولت و جغرافیای سیاسی را دانش مطالعه شرایط فضایی دولت می‌داند (Dwiedl, 1990: 51). کوهن معتقد است: ژئوپلیتیک مطالعه کاربردی رابطه فضای جغرافیایی با سیاست است (Cohen, 1994: 17). به عبارتی دیگر، ژئوپلیتیک عمل حکومت‌ها در رقابت برای کنترل بر یک سرزمین است (فلینت، ۱۳۹۰: ۳۴). همین‌طور، خاتونی در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود از ژئوپلیتیک برداشتی این‌گونه از دیدگاه یزدان‌پناه، استاد راهنمای پایان‌نامه خود، ارائه می‌دهد: در ژئوپلیتیک، همکاری و منازعه و رقابت، برای و به وسیله قدرت با منشا جغرافیایی است و ادامه می‌دهد که فرآیندهای سه‌گانه همکاری، منازعه و رقابت ژئوپلیتیک، در دو سطح رخ می‌دهد: ۱- همکاری، منازعه و رقابت برای کسب قدرت با منشا جغرافیایی، ۲- همکاری، منازعه و رقابت به وسیله قدرت ناشی از عناصر جغرافیایی است (خاتونی، ۱۳۹۴: ۲۹).

کد ژئوپلیتیکی

مشخص کردن شرح وظایف حکومت در امور سیاسی و به ویژه سیاست بین‌الملل را راهبرد ژئوپلیتیک یا تدوین کد ژئوپلیتیک برای کشور می‌نامند، بدین صورت که یک کشور با توجه به وزنی که در سطح جهانی، منطقه‌ای و محلی دارد، شرح وظایف خود را در استراتژی ملی‌اش تعیین می‌کند. اگر کشوری یک قدرت جهانی است، کدی جهانی و چنانچه یک قدرت منطقه‌ای

است، کدی منطقه‌ای و اگر کشوری هیچ یک از دو ویژگی بالا را ندارد فقط کد محلی را برای خود تدوین می‌کند (فرجی، ۱۳۸۳: ۱۶).

کد ژئوپلیتیکی؛ دستور کار عملیاتی سیاست خارجی یک کشور است که در ماورای مرزهای خود، مکان‌های جغرافیایی را مورد ارزیابی قرار می‌دهد (Taylor, 1994: 330). هدف هر کد ژئوپلیتیکی پاسخ دادن به چهار پرسش است: علایق حکومت چه چیزهایی هستند، تهدیدات حکومت در وجوه پنج‌گانه کدامند، نحوه‌ی مقابله با این تهدیدات چگونه است و چه توجیهی برای نحوه‌ی مقابله با تهدیدات وجود دارد (شفیعی عربی: ۱۳۹). پنج سطح پیشنهادی تیلور و فلینت برای کدهای ژئوپلیتیکی شامل: دوستان کنونی و بالقوه، دشمنان کنونی و بالقوه، حفظ دوستان فعلی و خلق دوستان بالقوه، مقابله با دشمنان موجود و تهدیدات نوظهور، توجیه مراحل قبل برای افکار عمومی (Taylor & Flint, 2000: 62). ژئوپلیتیک بازنمایی، جوهره پنجمین عنصر یک کد ژئوپلیتیکی است. (فلینت، ۱۳۹۰: ۸۸).

به بیانی واضح‌تر در پنج سطح پیشنهادی کدهای ژئوپلیتیک توسط فلینت و تیلور، سطح پنجم همان توجیه چهار مرحله قبل برای افکار عمومی است؛ که در اصطلاح آن را بازنمایی در ژئوپلیتیک می‌نامند. لازم به ذکر است که به وسیله همین بازنمایی، بازیگران، چه در عرصه دولتی و چه در عرصه غیر دولتی، به توجیه دوستی‌ها، منازعات، همکاری‌ها و رقابت‌های با یکدیگر می‌پردازند.

شبکه جهانی اینترنت

Internet که مخفف Interconnected Networks یعنی شبکه‌های به هم پیوسته است را باید بزرگ‌ترین سامانه‌ای دانست که تاکنون به دست انسان طراحی، مهندسی و اجرا شده‌است. ریشه این شبکه عظیم جهانی به دهه ۱۹۶۰ بازمی‌گردد که سازمان‌های نظامی ایالات متحده آمریکا برای انجام پروژه‌های تحقیقاتی برای ساخت شبکه‌ای مستحکم، توزیع شده و باتحمل خطا سرمایه‌گذاری کردند. این مقاله به همراه دوره‌ای از سرمایه‌گذاری شخصی بنیاد ملی علوم آمریکا برای ایجاد یک ستون فقرات اینترنت جدید، سبب شد تا شرکت‌های جهانی آغاز گردد و از اواسط دهه ۱۹۹۰، اینترنت به صورت یک شبکه همگانی و جهان‌شمول در بیاید. وابسته شدن تمامی فعالیت‌های بشر به اینترنت در مقیاسی بسیار عظیم و در زمانی چنین کوتاه، حکایت از آغاز یک دوران تاریخی نوین در عرصه‌های گوناگون علوم، فناوری، و به خصوص در نحوه تفکر انسان دارد. شواهدی نشان می‌دهد که بسیاری از اهداف اینترنت که به آن رسیده و یا در دست انجام در آینده را دارد تعداد محدودی از آن به واقعیت بدل شده است.

اینترنت سامانه‌ای جهانی از شبکه‌های رایانه‌ای به هم پیوسته است که از پروتکل «مجموعه پروتکل اینترنت» برای ارتباط با یکدیگر استفاده می‌کنند. به عبارت دیگر اینترنت، شبکه‌ای است که از میلیون‌ها شبکه خصوصی، عمومی، دانشگاهی، تجاری و دولتی در اندازه‌های محلی و کوچک تا جهانی و بسیار بزرگ تشکیل شده است که با آرایه وسیعی از فناوری‌های الکترونیکی و نوری به هم متصل شده‌اند.

به واسطه افزایش ضریب نفوذ اینترنت در رفتار بشری، بسیاری از رسانه‌های ارتباطی سنتی مانند تلفن و تلویزیون نیز با استفاده از اینترنت تغییر شکل داده و یا دوباره تعریف شده‌اند و خدمات جدیدی همچون: صدا روی پروتکل اینترنت و تلویزیون پروتکل اینترنت، ظهور پیدا کرد. انتشار روزنامه نیز به صورت وبگاه، خوراک وب و وب‌نوشت تغییر شکل داده است. اینترنت، اشکال جدیدی از تعامل انسان‌ها را از طریق پیام‌رسانی فوری، تالار گفتگو و شبکه‌های اجتماعی به وجود آورده است. همان بهشت اشتراکی، هویت و معنی در جامعه شبکه‌ای که مانوئل کاستلز مطرح می‌کند (کاستلز، ۱۳۸۴ ج. ۲: ۷۳). از معایب این فناوری مدرن این است که در اینترنت هیچ نظارت مرکزی چه بر امور فنی و چه بر سیاست‌های دسترسی و استفاده وجود ندارد. هر شبکه تشکیل دهنده اینترنت، استانداردهای خود را تدوین می‌کند. به اعتقاد کاستلز انقلاب تکنولوژی اطلاعات (Information Technology) و بازسازی ساختار سرمایه‌داری، شکل تازه‌ای از جامعه شبکه‌ای را پایه‌گذاری کرده است که اینترنت سرآمد آن است.

فضای مجازی

فضای مجازی عرصه جدیدی برای حیات بشری است که قابلیت پذیرش و انجام بخش عمده‌ای از نیازها، فعالیت‌ها و شئون زندگی بشر و اجتماعات انسانی و حکومت‌ها را دارد و به عنوان سایه فضای واقعی و از طریق تمرکز، پردازش و جابه‌جایی اطلاعات، توانایی شبیه‌سازی فعالیت‌ها و ساختارهای فضای واقعی را داشته و این شبیه‌سازی را با اثربخشی در فضای واقعی انجام می‌دهد (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۱). یزدان‌پناه از این دو واژه نوظهور، به عنوان دنیای دوم بشریت یاد می‌کند؛ که یک اصل را با خود، تحت عنوان "یک دنیا فرصت، بی‌نهایت تهدید"، به ارمغان می‌آورد (یزدان‌پناه، ۱۳۹۴: ۴۳).

ویژگی‌های فضای مجازی

فضای مجازی دارای ویژگی‌هایی است که از منظر ژئوپلیتیک معنادار است و می‌تواند در فرآیند رقابت بازیگران سیاسی و حکومت‌ها نقش برجسته‌ای را ایفا کند. تعدادی از این ویژگی‌ها عبارتند از: ۱- امکان دسترسی گروهی و جهانی و جابه‌جایی اطلاعات در مقیاس وسیع، سریع و ارزان بین مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی؛ ۲- امکان بهره‌گیری از فضای مجازی برای ستیز، جنگ، رقابت و تهاجم نظامی، تروریستی و امنیتی علیه رقبا و دشمنان؛ ۳- امکان بهره‌گیری ابزاری از فن‌آوری اطلاعات و قابلیت‌های شبکه جهانی اینترنت برای سلطه و نفوذ بر سایر کشورها و ملت‌ها؛ ۴- امکان بهره‌گیری از فضای مجازی و شبکه اینترنت در توسعه مبادلات و تجارت بین‌الملل و گسترش فعالیت مالی و اقتصادی و نیز تولید درآمد و منابع اقتصادی برای کشورها، شرکت‌ها و موسسات و افراد (یزدان پناه، ۱۳۹۴: ۴-۵).

مفهوم سطح و عامل

بر خلاف قرن بیستم که حکومت‌ها عوامل انحصاری در ژئوپلیتیک بودند، امروزه به ازای هر واحد از مقیاس جغرافیایی، می‌توان عاملی در نظر گرفت. فلینت عوامل ژئوپلیتیکی را شامل: فرد، خانواده، گروه معترض، کشور، شرکت چندملیتی، سازمان غیردولتی، احزاب سیاسی، گروه‌های شورشی، کارگران سازماندهی شده و... می‌داند (فلینت، ۱۳۹۱: ۴۹-۴۸). همین‌طور عاملیت عبارت است از هرگونه تلاش برای رسیدن به هدف (فلینت، ۱۳۹۰: ۲۴) و امروزه با پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات و یا به بیانی دیگر همان فضای مجازی، فضای وقوع عاملیت ژئوپلیتیکی تنها به محیط جغرافیایی محدود نمی‌شود؛ زیرا امروزه بخش قابل توجهی از ارتباطات انسان‌ها در فضای مجازی به عنوان فضای دوم زندگی هر انسان، انجام می‌گیرد. اما در تعریف سطح باید گفت: محیط جغرافیایی وقوع پدیده را سطح گویند (قالیباف، ۱۳۹۴: ۲۳).

مقیاس

یکی از مفاهیم اساسی در جغرافیای سیاسی است (میرحیدر و ذکی، ۱۳۸۹: ۵). تعاریف مقیاس از دیدگاه اندیشمندان مختلف: مقیاس به عنوان محصول فعالیت اجتماعی (Taylor & et al, 2002: 444). مقیاس به عنوان سطح یا تعدادی از سطوح بازنمایی، تجزیه و سازماندهی رویدادها و فرآیندهای جغرافیایی است (Smith, 2000: 724)، اما گویاترین تعریف از مقیاس عبارت است از:

مقیاس به عنوان دامنه جغرافیایی تأثیر عمل انسان یا گروه انسانی (فلینت، ۱۳۹۱: ۴۷). با توجه به اینکه گروه تروریستی داعش به عنوان یک عامل ژئوپلیتیکی برای انجام فعالیت‌های تروریستی خود از فضای مجازی، استفاده می‌کند؛ واضح است که سطح فعالیت این عامل ژئوپلیتیکی تنها محیط جغرافیایی نیست و این گروه تروریستی برای رسیدن به اهداف خود بخش مهمی از فعالیت‌هایش را در فضای مجازی انجام می‌دهد.

شکل شماره ۱: انواع سطوح (قالیباف، ۱۳۹۴)

تروریسم

در لغت به معنای ترساندن، ایجاد ترس و وحشت در مردم و حکومت و تهدید است. واژه ترور هم اینگونه تعریف شده است: ایجاد هراس در توده مردم یا گروهی از مردم به منظور درهم شکستن مقاومت‌شان؛ برقراری نظام یا فرآیند سیاسی بر پایه این ترس، از طریق به کارگیری اقدامات حاد و خشونت‌بار (Larousse, 1964: 258) و در تعریفی دیگر ترور به حالت وحشت فوق‌العاده‌ای اطلاق می‌شود که ناشی از دست زدن به خشونت و قتل از سوی یک گروه، حزب و یا دولت به منظور نیل به هدف‌های سیاسی، کسب و یا حفظ قدرت است (نجفی، ۱۳۸۹: ۵۰۷). در فرهنگ دانشگاهی فرانسه در ۱۷۹۸ تروریسم به عنوان «نظام یا رژیم ترور» تعریف شده است. چنین پیداست که ژاکوبین‌ها، هنگامی که درباره خودشان آورده‌اند، این واژه را در معنای مثبت به کار می‌برده‌اند اما پس از کشته شدن روبسییر، خالق تروریسم نو، تروریسم به واژه‌ای با کاربرد جنایی تبدیل شد (Laqueur, 1987: 11). از دهه ۱۹۵۰ واژه تروریسم در اشاره به اقدامات گروه‌های غیر دولتی معارض دولت‌ها به کار رفته است (Hoffman, 1998: 24). آلكس/شمید^۱، در تعریف تروریسم می‌گوید: تروریسم، اقدامات تکراری به منظور ایجاد دلهره، رعب و وحشت است که به دلایل جنایی و یا سیاسی توسط گروه‌های مختلف انجام می‌شود (Schmid, 1993: 8).

جغرافیای بروز و ظهور تکفیری‌ها

الف- نخستین منطقه، عربستان به خصوص در منطقه نجد بود. ب- دومین خاستگاه سلفیت، شبه قاره هند و مکتب دیوبندی بود، دیوبندی‌ها مسأله سلفیت را مطرح کردند؛ اما به اندازه وهابی‌ها افراطی نبودند. پ- سومین خاستگاه مصر بود؛ با شکل‌گیری اخوان المسلمین به وجود آمد (یزدان‌پناه، ۱۳۹۴: ۲۸۲).

نوسلفیان: این شکل از اسلام سیاسی با پدیده‌ی جهانی شدن معاصر است و نشر عقاید خود، اقدامات و برنامه‌ریزی‌های خود را از طریق فضای مجازی پی می‌گیرد. مفهوم جهاد در این جریان، تعرضی و رادیکال، حرکتی دائمی و بدون قاعده است (ابراهیمی، ۱۳۹۲: ۱۹۲-۱۹۱). به عبارتی نوسلفی‌ها حمایت‌کنندگان اصلی ترور جهانی هستند (ابراهیمی، ۱۳۹۲: ۱۹۷).

تکفیریان: جریان تکفیر میدان توسعه معنایی کفر را نه تنها به سوی دولت‌ها و جامعه غربی، بلکه به سوی دولت‌های اسلامی، پیروان مذاهب و فرق اسلامی نیز حرکت می‌دهند. تکفیری‌ها با انتساب مفهوم جاهلی به دولت‌ها و پیروان مذاهب اسلامی، اتهام کفر را متوجه کسانی می‌کردند که به محض توجه این اتهام به سوی آنان، در واقع مرتد نیز شناخته می‌شدند. بنابراین از دید آنان، چنین افرادی خواه در مناصب حکومتی باشند یا شهروندان جامعه اسلامی تلقی شوند، مستوجب خشونت مضاعف‌اند. گروه‌های تکفیری با چنین نگرشی به مبارزه با شیعیان در کشورهای اسلامی روی آوردند (مصطفی، ۱۳۹۴: ۳۴-۳۳).

انواع قرائت‌های گروه‌های تکفیری از دین اسلام

وهابیت: در میان انواعی از مکاتب سلفی که شکل گرفت، گروهی از آن معتقد بودند ما باید به تبلیغ دوران صدر اسلام برگردیم؛ این‌ها سلفی‌های تبلیغی یا سیاسی هستند و امروز هم در جهان اسلام به عنوان وهابی‌ها شناخته می‌شوند. رویکرد اصلی وهابیت بر دو موضوع استوار است: ۱- بحث شرک است که می‌گویند باید شرک‌زدایی صورت گیرد؛ ۲- بحث بدعت است که می‌گویند باید از جهان اسلام بدعت‌زدایی کرد، این‌ها در عربستان بروز یافتند (یزدان‌پناه، ۱۳۹۴: ۲۸۱-۲۸۲). با پادشاهی سعودی‌ها بر نجد و حجاز، وهابی‌گری به طور رسمی با تصمیم و قدرت سعودی‌ها تثبیت شد.

القاعده و طالبان: زمانی که نیروهای جهادی برای شکست شوروی به وسیله امریکا به افغانستان آمدند، فردی به نام «بن لادن» پادگان بزرگی را به نام قاعده الجهاد ایجاد کرد و در آن هزاران نفر را

آموزش داد، بعد از جنگ افغانستان این نیروها به سودان رفتند و در آنجا القاعده (یزدان‌پناه، ۱۳۹۴: ۲۸۶-۲۸۵) در قالب یک سازمان گسترده تکفیری- وهابی با رویکرد جهادی- تکفیری (مصطفی، ۱۳۹۴: ۳۹) شکل گرفت. مبانی فکری و ایدئولوژیک القاعده، بر مذهب حنبلی استوار است؛ آن‌ها در استنباط احکام اسلامی به عقل‌اهمیتی نمی‌دهند (یزدان‌پناه، ۱۳۹۴: ۲۸۶-۲۸۵). هم‌زمان با شکل‌گیری القاعده، طالبان هم در افغانستان با حمایت عربستان سعودی، پاکستان و شیخ‌نشین‌های عربی، با رویکرد سلفی- وهابی شکل گرفت که القاعده از آن حمایت کرد (مصطفی، ۱۳۹۴: ۴۳). همین‌طور طالبان و نیروهای القاعده نیز علیه امریکایی‌ها می‌جنگیدند (یزدان‌پناه، ۱۳۹۴: ۲۸۶).

داعش: داعش گروهی نوسلفی- تکفیری است که قائل به فعالیت‌های جهادی است و با القاعده شباهت‌های فراوان فکری و ایدئولوژیکی دارد؛ از همین رو گروهی از پژوهش‌گران داعش را نسل دیگری از القاعده می‌دانند (خاتونی، ۱۳۹۴: ۶۷)؛ که البته روش این گروه با القاعده تفاوت‌های زیادی دارد و مهم‌ترین آن تمرکز فعالیت‌های داعش بر فضای مجازی است.

اشاره‌ای مختصر به تأثیر عنصر مکان (جنوب غرب آسیا) در بروز گروه‌های بنیادگرای اسلامی بروز تمامی گروه‌های بنیادگرای اسلامی و شاخه‌هایشان در جغرافیای خاورمیانه است. برای شرح علل بروز چنین پدیده‌ای در جغرافیای خاورمیانه، ضرورت دارد نگاهی مختصر به ویژگی مکانی و انسانی جغرافیای مذکور بیندازیم:

الف- موقعیت ریاضی: خاورمیانه بین عرض‌های ۲۰ و ۴۰ درجه شمالی در یک منطقه انتقالی بین آب و هوای استوایی و آب و هوای عرض متوسط قرار گرفته‌اند (درایسدل و بلیک، ۱۳۸۶: ۲۴).
ب- موقعیت نسبی: خاورمیانه از غرب به منطقه بیابانی صحرا و دریای مدیترانه، از شمال به دریای سیاه و کوه‌های قفقاز و کوه‌های هندوکش، از شرق به جلگه‌های هندوستان و از جنوب به اقیانوس هند محدود می‌شود. در جنوب و غرب این جغرافیا راه‌های زمینی به بیابان‌های صحرا منتهی می‌شود. حرکت در شمال و شمال شرق به کوه‌های قفقاز و هندوکش محدود می‌شود (یزدان‌پناه، ۱۳۹۳: ۱۴۷).

پ- اهمیت ژئوپلیتیکی: خاورمیانه بنا به دلایلی از جمله وجود بازار مصرف مناسب، آبراهه‌ها، تنگه‌ها، گذرگاه‌های آبی حساس و مهم، ۷۰٪ از ذخایر اثبات شده نفت جهان، بیش از ۴۰٪ ذخایر گاز طبیعی (قالیاف، ۱۳۹۴: ۲۵) و... دارای اهمیت ژئوپلیتیکی بالایی است؛ بنابراین خاورمیانه از نظر ژئوپلیتیکی به حدی اهمیت دارد که می‌تواند بر کدهای ژئوپلیتیکی قدرت‌های بزرگ تأثیرات شگرفی بگذارد.

ت- اهمیت استراتژیک و گذرگاهی: خاورمیانه چهارضلعی وسیعی است که اروپا، روسیه، آسیا و آفریقا در آن به هم می‌رسند (قالیاف، ۱۳۹۴: ۲۹) و اهمیت تنگه‌های هرمز، باب‌المندب، کانال سوئز، جبل الطارق، تنگه‌های ترکیه و همین‌طور دریا‌های مدیترانه، احمر، خزر، سیاه و خلیج فارس در رفت و آمد انسان‌ها، ارتباطات تجاری و عملیات نظامی گویای نقش برجسته‌ی استراتژیک و گذرگاهی خاورمیانه است.

ث- ویژگی‌های عامل انسانی: خاورمیانه زادگاه سه دین بزرگ اسلام، مسیحیت و یهودیت است؛ به عبارتی این جغرافیا در گیر در مجموعه‌ای از تعارضات مذهبی است (که به دلیل وجود محدودیت‌هایی شرح و توضیح آن در مقاله حاضر نمی‌گنجد)، همین‌طور رشد بالای جمعیت، تفاوت‌های نژادی، زبانی (عربی، فارسی و ترکی و ...) و انواعی از حکومت‌های بسته و ناکارآمد مانند پادشاهی‌ها، سلطان‌نشین‌ها و ...، توصیفی مختصر از ویژگی‌های عامل انسانی در جغرافیای خاورمیانه است (قالیاف، ۱۳۹۲: ۴۹).

(نقشه پراکندگی‌های قومی، مذهبی و زبانی خاورمیانه به دلیل محدودیت صفحات مقاله

آورده نشده است)

شکل شماره ۲: نقشه محدوده‌ی جغرافیایی خاورمیانه، منبع www.lib.utexas.edu/map/middle.ea

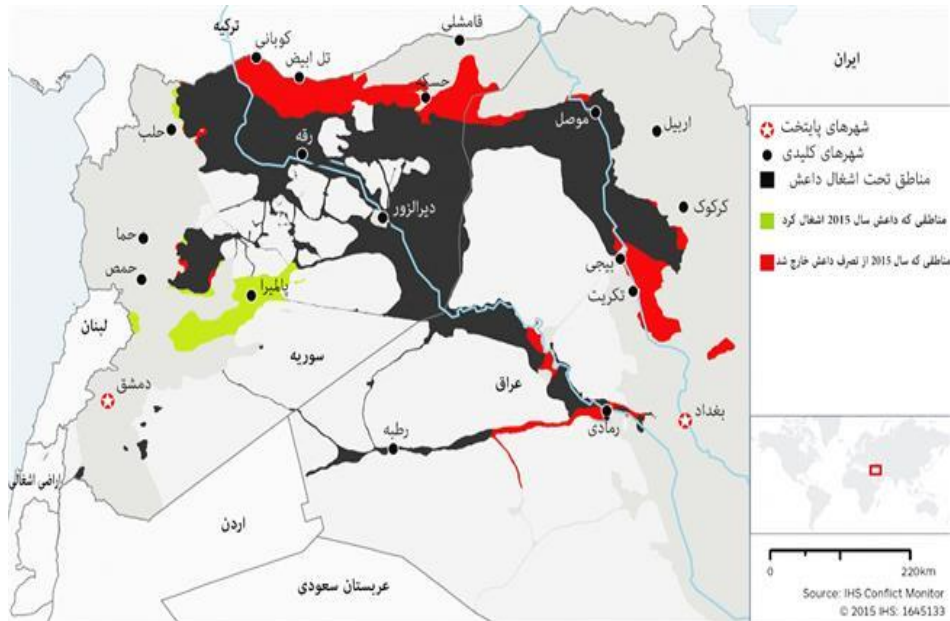
آنچه که به عنوان ویژگی‌های خاورمیانه شرح داده شد؛ همان عوامل و عناصری هستند که سبب بروز بحران و یا به بیانی دیگر، سبب ظهور رنسانس ایدئولوژیک در این جغرافیا شده‌اند.

چگونگی تشکیل عامل ژئوپلیتیکی داعش

اولین زمینه شکل‌گیری داعش، به تحولات بعد از حمله امریکا به عراق در سال ۲۰۰۳ برمی‌گردد. حمله امریکا به عراق فضای مناسبی را برای شکل‌گیری و فعالیت بسیاری از گروه‌های مسلح در عراق چون گروه‌های تکفیری و جهادی «القاعده» و گروه‌های بعثی و سنی مذهب که مخالف شرایط جدید در این کشور بودند ایجاد کرد (مقدم، ۱۳۹۲: ۴۳). در پایان سال ۲۰۰۶ نیز دولت اسلامی عراق به سرکردگی «ابوعمر البغدادی» تشکیل شد و در سال ۲۰۱۳ دولت اسلامی عراق و شام) هم‌زمان با آغاز بحران سوریه، وقتی اعضای این گروه در سوریه فعال شدند؛ نام این گروه از "دولت اسلامی عراق" به "دولت اسلامی عراق و شام" تغییر یافت (به رهبری ابوبکر البغدادی که در سال ۲۰۱۰ بعد از مرگ ابوعمر رهبری گروه را بر عهده گرفته بود، به وجود آمد (Zelin, 2014: 3-4). دولت اسلامی عراق و شام که از رادیکال‌ترین گروه‌های اسلام‌گرا و دارای اندیشه سلفی جهادی (تکفیری) است؛ تأکید بر بی‌مرزی و سرزمین‌زدایی از گروه‌های هویتی جهان اسلام دارد. همین موضوع نشان‌دهنده این است که گروه داعش معتقد به خلافت بر کل جهان و بازگشت به دوران خلافت اسلامی است.

ویژگی مکان‌های تحت کنترل داعش

سرزمینی که تا اواخر سال ۲۰۱۶ تحت کنترل داعش بود و تا اواخر ماه اکتبر ۲۰۱۷ از چنگ گروه تروریستی خارج شد، از جنوب به عربستان، از شرق به به سرزمین شیعیان و ایران، از شمال به کردها و ترکیه و از غرب به منطقه علویان سوریه، مرز لبنان و سواحل دریای مدیترانه متصل است (قالیباف، ۱۳۹۴: ۳۹). ویژگی‌های اصلی این سرزمین‌ها به صورت اجمالی عبارتند از: تراکم جمعیتی پایین و صحرایی، زیرساخت‌های کمتر توسعه یافته و با کنترل مرزی و اقتدار دولتی ضعیف، همینطور وجود رود فرات در سوریه و بخش‌هایی از رود دجله و فرات در عراق و منابع انرژی موجود در هر دو کشور که به دلایل امنیتی و اقتصادی اهمیت بالایی دارند.

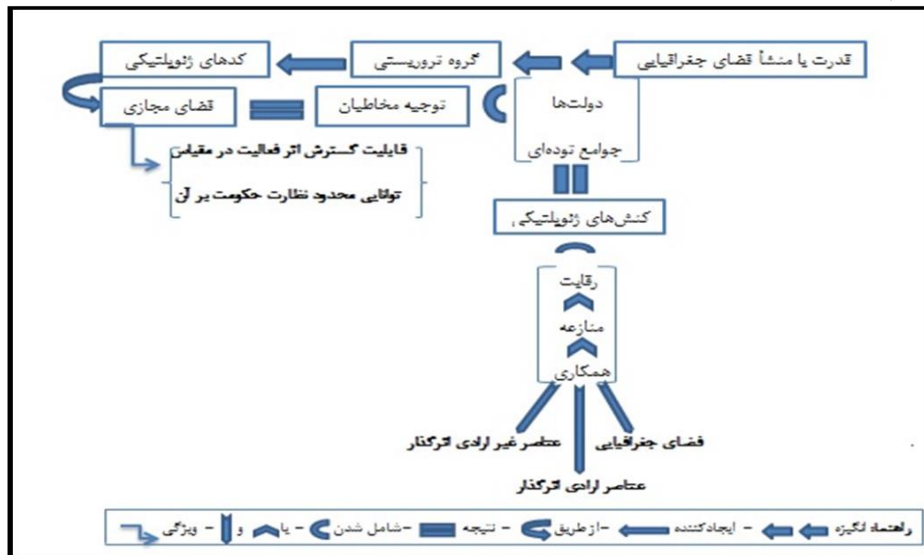

شکل شماره ۳: نقشه مکان‌های تحت کنترل داعش (هفتم ژوئن ۲۰۱۵) منبع: www.farhangnews.ir

مدل نظری تحقیق

چکیده بخش مبانی نظری این مقاله، به صورت مدل مفهومی و نظری (شکل شماره ۴) مقاله

ترسیم شده است.

شکل شماره ۴: مدل مفهومی و نظری مقاله

همانطور که مدل نشان می‌دهد، قدرت با منشأ فضای جغرافیایی (مثلاً کسب قدرت از طریق تصاحب یک سرزمین و یا اعمال قدرت از طریق تسلط بر یک سرزمین)، سبب ایجاد انگیزه تعقیب اهدافی در گروه تروریستی می‌شود و گروه مذکور برای دستیابی به اهداف خویش (می‌توان مدعی شد که گروه تروریستی داعش دو دسته هدف ظاهری و عاملی دارد؛ هدف ظاهری داعش: تشکیل خلافت اسلامی و هدف عاملی داعش: تبدیل شدن به ابزار قدرت‌های بزرگ برای تحقق رنسانس اسلامی) به طراحی کدهای ژئوپلیتیکی، می‌پردازد. همین‌طور از طریق فضای مجازی کدهای خود را برای مخاطبان (دولت‌ها و جوامع هدف) توجیه می‌کند، مخاطبان نیز برای دستیابی به اهداف خود وادار به کنش‌های ژئوپلیتیکی (رقابت، منازعه، همکاری) می‌شوند. اهدافی را که بازیگران عرصه سیاست، برای دستیابی به آن‌ها به رقابت، منازعه و همکاری با یکدیگر می‌پردازند؛ می‌توان بدین شکل دسته‌بندی کرد: الف- دستیابی به فضای جغرافیایی: مانند حمایت پنهان امریکا و اسرائیل از اقدامات غیر بشردوستانه گروه داعش، برای تیره و تار شدن اذهان عمومی نسبت به اسلام و شیعیان؛ تا در نهایت بتوانند فضای جغرافیایی نفوذ خود را در جغرافیای خاورمیانه گسترش دهند؛ ب- عناصر غیرارادی اثرگذار مانند: حمایت ترکیه از گروه داعش، برای دستیابی به نفت به عنوان عنصر غیر ارادی اثرگذار؛ ج) عناصر ارادی اثرگذار: مانند داعش که به عنوان یک عنصر ارادی اثرگذار در راستای منافع امریکا، اسرائیل، عربستان سعودی و دیگر کشورهای حاشیه خلیج فارس به شیعه‌آزاری و در نهایت هم به اسلام‌هراسی می‌پردازد.

تحلیل یافته‌ها

در این قسمت از مقاله، سوال تحقیق که عبارت است از؛ چگونه فضای مجازی در افزایش دامنه جغرافیایی فعالیت‌های تروریستی (گروه تکفیری داعش) از مقیاس محلی تا جهانی، نقش آفرینی می‌کند؟ این‌گونه پاسخ داده می‌شود:

در ابتدا لازم است به چرایی تشکیل و ظهور گروه تروریستی داعش در عراق و سوریه پرداخته شود؛ از آنجا که پیش از تشکیل گروه داعش وضعیت ثبات سیاسی کشورهای عراق و سوریه حاکی از ضعف اقتدار دولت مرکزی در این کشورها بوده است، به عنوان مثال: مردم مناطق غربی سوریه از نظر تفکری و اقتصادی و شهری توسعه‌یافته‌تر و معتقد به چند فرهنگ‌گرایی هستند، در صورتی که مردم مناطق شرقی این کشور بیابان‌گرد و قبیله‌ای و دارای

تفکرات سنتی هستند، همین وضعیت سبب ایجاد احساس نابرابری قانونی، حقوقی، سیاسی و اقتصادی میان مردم می‌شود و برآیند چنین شرایطی، عدم مقاومت مردم این نواحی در برابر اشغالگری‌ها و اعمال وحشیانه گروه داعش است (لوئیس، ۱۳۹۴: ۸۰-۸۶). حال اگر به مجموعه‌ی شرایط سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و مذهبی مردم عراق و سوریه، اهمیت امنیتی و اقتصادی ویژگی‌های مکانی، همچون: رود فرات در سوریه و بخشی از رودهای دجله و فرات در عراق و منابع انرژی موجود در هر دو کشور را اضافه کنیم می‌توان، نتیجه گرفت؛ به نوعی پتانسیل تشکیل و گسترش گروه تروریستی داعش در جغرافیای مذکور وجود داشته است. با توجه به آنچه که شرح داده شد، در نگاهی دو سویه لازم به توضیح است؛ کارکرد گروه تکفیری داعش، تسلط بر فضای جغرافیایی است با هدف تشکیل دولت اسلامی در سراسر مناطق جهان، پس ویژگی‌های مکانی و انسانی جغرافیای عراق و سوریه در راستای اهداف این گروه، به عنوان بازیگر عرصه‌ی جدید ژئوپلیتیک است؛ از این رو گروه داعش در این جغرافیا ظهور یافته است. اما آنچه که در این مقاله اهمیت دارد؛ اثرگذاری فضای مجازی در ارتباط با اقدامات گروه تروریستی داعش است که آن‌ها را به عنوان بازیگر جدید عرصه ژئوپلیتیکی معرفی می‌کند.

حال برای پاسخ‌گویی به سوال این مقاله، ضروری است به مطالعات موردی انجام شده در این راستا پردازیم؛ که به نظر می‌رسد گویای نقش‌آفرینی موثر فضای مجازی در گسترش دامنه جغرافیایی فعالیت‌های تروریستی گروه تکفیری داعش است.

مطالعه موردی شماره ۱: به کارگیری شبکه پولی بیت‌کوین (Bit Coin) توسط گروه تکفیری داعش برای دستیابی به پول

حمیدرضا رفیع‌پور طهرانی به نقل از روزنامه العرب چاپ لندن می‌نویسد: داعش برای دستیابی به اموال خود و فرار از نظارت کشورهای غربی بر چگونگی جابه‌جایی پول‌هایش به راهکارهای خاصی رسیده که از جمله آن‌ها: استفاده از شبکه پولی الکترونیکی Bit Coin است. از بارزترین ویژگی‌های این شبکه پولی این است که واحد پولی آن مخفی و مجهول است و راه حلی عملی است برای برتری جستن بر نظارت‌های حکومت‌ها، یعنی نظارت بر عملیات خرید و فروش و کانال‌های جابه‌جایی آن بسیار مشکل است. از این طریق فرد تکفیری می‌تواند میلیون‌ها دلار را در سریع‌ترین زمان ممکن جابه‌جا کند و آن را با کمترین تلاش و در اسرع وقت به دست تروریست‌ها برساند.

منتشرکننده این اطلاعات، کاربری به نام شاهد امریکایی است که تصویری از کاخ سفید را در پیش زمینه صفحه خود منتشر کرده که بر پشت بام آن به جای پرچم امریکا، پرچم داعش است و در پروفایل خود با کپی برداری از شکل وزارت امور خارجه امریکا به جای شعار آن، کلمات "محمد رسول الله" را نوشته است. لازم به ذکر است بسیاری از کارشناسان می‌گویند گروه تروریستی داعش می‌تواند با استفاده از بیت‌کوین بدون این که کسی متوجه جابجایی پول‌های آن‌ها شود، مناطق تروریستی تازه‌ای را برای خود در جهان ایجاد کند (رفیع پور طهرانی، ۱۳۹۳: ش ۷۹)؛ زیرا پول ابزار قدرت‌مندی در دست بازیگر جدید عرصه ژئوپلیتیک است برای دستیابی به اهدافی چون: خرید تسلیحات نظامی، عضوگیری، تدارک حمله، عملیات‌های انتحاری و... به طور کلی اگر راه دستیابی این بازیگر به ابزار قدرت‌مند پول مسدود شود واضح است که کل کارایی خود را از دست می‌دهد اما فضای مجازی این امکان را بسیار ضعیف می‌کند؛ زیرا از این طریق نظارت دولت‌ها بر جریان این نوع از مبادلات پولی بسیار محدود شده است. علاوه بر این اینترنت پرسرعت در عرصه اقتصاد - اینترنت نیز تحولی عظیم در جهان ایجاد کرده است. بیت‌کوین، نامی جدید در جهان بود. بیت‌کوین واحد پول مجازی است که پدیدآورندگان آن امیدوارند که در آینده بتواند جایگاه حقوقی نیز پیدا کند چرا که واحدهای پولی باید از سوی دولت‌ها و با تعریف جایگاه حقوقی به‌عنوان واحد مالی به رسمیت شناخته شوند. اکنون بعد از ۱۰ سال از ظهور بیت‌کوین این واحد پول مجازی هنوز با ثبات در عرصه اقتصادی جهان فاصله دارد اما با این حال در شرایط کنونی نیز این واحد پول جدید طرفدارانی دارد. یکی از عمده‌ترین استفاده‌کنندگان بیت‌کوین گروه‌های تروریستی با محوریت داعش بودند که تلاش می‌کردند با کمترین ردی از خود در زمینه‌های اقتصادی فعالیت کنند.

استفاده از پول نقد برای کاربران اینترنتی امکان‌رديابی آن‌ها را مهیا می‌کند. پول نقد نوسانات پیچیده و غیرقابل پیش‌بینی دارد که گفته می‌شود این محدودیت‌ها برای بیت‌کوین وجود ندارد. واحد پول مجازی بدون واسطه نظام‌های مالی و بانکی که از سوی دولت‌ها کنترل می‌شود در گردش است و بنابراین زمینه‌ای مناسب را برای استفاده تروریست‌ها آماده می‌سازد.^۱

تروریست‌ها علاقه‌مند فعالیت مالی در ساختارهای رسمی نبوده و نیستند و از این رو بیت‌کوین جایگزین خوبی برای آن‌ها محسوب می‌شود. یحیی فانوسی، مأمور سابق سازمان اطلاعاتی امریکا سیا که به‌عنوان تحلیل‌گر مسائل ضد تروریستی در رسانه‌های جهانی فعالیت می‌کند در مقاله‌ای

که در روزنامه «واشنگتن پست» منتشر شد، نوشت: «رسانه‌های مرتبط با گروه تروریستی داعش پس از آن که سرزمین‌های تحت اختیارشان در سوریه و عراق را از دست دادند اغلب فعالیت‌های مالی خود را به دنیای مجازی منتقل کرده و بیش از گذشته از بیت کوین استفاده می‌کنند».

شکل (۱): نمودار شکلی شیوه مبادله به سبک بیت‌کوین را نشان می‌دهد.

داعش برای تبلیغات خود و جذب افراد، بالاترین استفاده را از دنیای مجازی برده است. این گروه مخوف تروریستی با استفاده از این ابزار جدید و امن، فضای مجازی ایده آلی در این دنیا برای این گروه درست کرده بود و به ثروتمندترین گروه تروریستی دنیا از این طریق تبدیل شده بود که توانسته بود با دور زدن موانع و محدودیت‌ها در سیستم بانکی فعالیت‌های خود را در ورای قلمروی خود سازماندهی کند و این به زنگ خطر برای جوامع جهانی تبدیل شده بود.

طرفداران داعش در طول ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۷ دست به کار شده بودند و با راه‌اندازی سایت‌هایی گسترده، به صورت مخفیانه، از افراد می‌خواستند تا با ارسال بیت کوین آنها را در رسیدن به هدف، که ایجاد خلافت پهناور جغرافیایی بود، همراهی کنند و در این جا مشخص است که داعش برخلاف توصیه رهبر گروه تروریستی رقیبشان القاعده اسامه بن لادن، سیاست استفاده حداکثری از فضای مجازی را با چه اهدافی در پیش گرفته بودند.^۱

1. <http://www.ireconomy.ir>

مطالعه موردی شماره ۲: برقراری ارتباط بین اعضای گروه تکفیری داعش از طریق

Play Station 4

ژان ژامبون^۱، وزیر کشور بلژیک، گفت: اعضای گروه اسلامی داعش از طریق بازی‌های Play Station 4 در حمله تروریستی به پاریس (۲۰۱۵) با یکدیگر ارتباط داشتند.^۲ از مهم‌ترین دلایل استفاده تروریست‌ها از Play Station 4 برای برقراری ارتباط با یکدیگر، در حمله به پاریس این است که نظارت دستگاه‌های امنیتی حکومت بر این نوع ارتباط بسیار مشکل است. تروریست‌ها به وسیله بازی‌های Play Station 4 می‌توانند، با یکدیگر در ارتباط باشند بدون اینکه با یکدیگر صحبت کنند و یا حتی کلمه‌ای را تایپ کنند. آن‌ها می‌توانند، یک حمله را در بازی Super Mario maker's coins طراحی کنند و آن را به صورت شخصی، با دیگر کاربران به اشتراک بگذارند. همین‌طور یک بازیکن در بازی Call of Duty می‌تواند، از طریق شلیک کردن گلوله‌ها بر روی دیوار، یک پیام نامرئی را برای دیگر بازیکن‌ها بنویسد.^۳ به نظر می‌رسد تروریست‌های داعش، کنسول بازی پلی‌استیشن ۴ را ایمن‌تر از گوشی‌های رمزگذاری شده و دیگر برنامه‌های ایمن می‌دانستند و هنوز هم با نابودی تقریبی داعش، مشخص نیست داعشی‌ها برای ارتباط با هم از طریق کنسول سونی از شبکه بازی آنلاین پلی‌استیشن یا گپ صوتی یا برخی بازی‌های خاص آن چگونه استفاده کرده‌اند؟ شاید روش منحصر به فرد دیگری داشته‌اند که ساختار امنیتی سرورها در کشورهای برخوردار از تکنولوژی مربوطه را قادر به شناسایی آن نبوده است!! ادوارد اسنودن کارمند سابق آژانس امنیت ملی آمریکا در یادداشتی افشا کرده بود که جاسوسان این آژانس و سازمان سیا در فضای بازی‌هایی مانند World of Warcraft حضور دارند تا تروریست‌ها را شناسایی کنند، اما راز داعشی‌ها تا فروپاشی این گروه برملا نشد.

اقدامات گروه تروریستی داعش به عنوان بازیگر جدید عرصه ژئوپلیتیک دو ویژگی دارد: الف- اقدامات تروریستی ماهیتی نمادین دارد؛ ب- گسترش دامنه‌ی جغرافیایی یک منازعه‌ی خاص، که یکی از اهداف تروریسم است (فلینت، ۱۳۹۰: ۲۰۵). از آنجایی که فضای مجازی دارای ویژگی‌هایی چون تأثیرگذاری بالا، حداقل سانسور، انعکاس جهانی اقدامات، کاهش هزینه، خارج از توان کنترل دولت‌های ملی و... است، تأمین‌کننده دو هدف بالاست و آنچه که به عنوان مطالعات موردی مطرح شد، گویای این بود که تضعیف حاکمیت دولت‌های ملی به عنوان قابلیت برجسته و اثرگذار فضای مجازی، در گسترش دامنه‌ی جغرافیایی فعالیت‌های

1. Jan Jambon
2. www.eurogamer.net
3. www.forbes.com

تروریستی این گروه تکفیری از مقیاس محلی تا جهانی تأثیر بالایی گذاشته است. پس بنابراین چه مطرح شد باید گفت فرضیه‌ی مقاله حاضر مورد تأیید است.

نتیجه‌گیری

همان‌طور که شرح داده شد، بازیگران عرصه‌ی ژئوپلیتیک از جمله؛ گروه‌های تروریستی برای کسب قدرت از فضای جغرافیایی و اعمال قدرت به وسیله یک فضای جغرافیایی، دارای دستورالعمل‌ها یا به عبارتی همان کدهای ژئوپلیتیکی هستند؛ که به طور مستمر و هدفمند برای کاربردی کردن این کدها، یعنی توجیه آن‌ها برای افکار عمومی، به دنبال به کارگیری ابزارهایی کاربردی‌تر هستند. با توجه به متحول شدن عرصه ارتباطات و ظهور نسل جدیدی از ابزارهای ارتباطی که در بیانی کلی، فضای مجازی نامیده می‌شود؛ گروه‌های تروریستی برای دستیابی به اهداف خود، تواناتر شده‌اند. زیرا عرصه نامبرده، عرصه‌ای است که نظارت حکومت‌ها بر آن در حداقل میزان ممکن است و همین‌طور به دلیل داشتن ویژگی‌هایی چون سرعت نشر بالای اطلاعات، اثرگذاری بالا بر افکار عمومی، کاهش احتمال دستگیری مجرمان، کاهش هزینه و ...، مسبب گسترش دامنه جغرافیایی فعالیت‌های تروریستی از مقیاس محلی تا جهانی است. در این میان گروه تکفیری داعش، به عنوان بازیگر جدید عرصه ژئوپلیتیک، به دلیل وجود مجموعه شرایط سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، مذهبی و اهمیت امنیتی- اقتصادی ویژگی‌های مکانی همچون؛ رود فرات در سوریه و رودهای دجله و فرات در عراق و همین‌طور منابع انرژی موجود در دو کشور عراق و سوریه، با قرائت اسلام سیاسی افراطی سنی که خواهان تسلط بر فضای جغرافیایی، برای تشکیل دولت اسلامی در سراسر مناطق جهان است، در جغرافیای مذکور عراق و سوریه ظهور یافته؛ برای دستیابی به اهداف خود، دارای کدهای ژئوپلیتیکی است که برای توجیه آن‌ها به صورت گسترده‌ای از فضای مجازی در ابعاد و اشکال مختلف آن بهره می‌برد. همان‌طور که در مقاله حاضر، دو شکل از اشکال گوناگون استفاده این بازیگر تروریستی از فضای مجازی برای انجام اقدامات خود در جهت رسیدن به اهدافشان، شرح داده شد، به کارگیری فضای مجازی، به عنوان ابزاری بسیار کارآمد، به وسیله این بازیگر خشن و ضدامنیت انسان و جغرافیا سبب شده بود که سطح داعش، از سطح محلی تا فراملی تغییر یابد و مقیاس اثرگذاری این بازیگر جدید عرصه ژئوپلیتیکی از مقیاس محلی، مانند جذب بعضی اعضای خانواده‌ها، تا مقیاس فراملی، فراملی و جهانی نیز گسترش یابد. همین‌طور هم در تمامی حوزه‌های سیاسی، امنیتی، اقتصادی،

اجتماعی، فرهنگی و حتی زیست‌محیطی اثرگذار باشد، مانند فروش نفت، گروگان‌گیری توریست‌های خارجی، خراب کردن سدها و ... .
روندی که در ظاهر و در حوزه عمل متوقف شده اما به صراحت نمی‌توان گفت که آینده نزدیک عاری از این پدیده‌ها بوده و محیط ژئوپلیتیکی درگیرانه‌ای را ایجاد نکند.

منابع

الف - فارسی

- ابراهیمی، نبی‌الله، (۱۳۹۲)، *نوسلفی‌گری و جهانی شدن امنیت خاورمیانه*، چاپ سوم، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- جوادی فتح، سارا، (۱۳۸۴)، «سوداهای امریکا در خاورمیانه بزرگ»، *راهبرد*، شماره ۳۵.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۹۰)، «مفهوم‌سازی ژئوپلیتیک اینترنت و فضای مجازی»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، سال هفتم، شماره ۱.
- خاتونی، مجتبی، (۱۳۹۴)، بررسی و تحلیل ژئوپلیتیکی عملکرد گروه‌های تروریستی در رسانه‌های اجتماعی؛ مورد پژوهش: داعش، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران.
- درایسدل، آلایس‌دایر و بلیک، جرالداچ، (۱۳۸۶)، *جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا*، ترجمه دره میرحیدر، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- رفیع‌پور طهرانی، حمیدرضا، (۱۳۹۳)، بیت‌کوین: «شیوه جابه‌جایی پول توسط داعش و باندهای تبهکار جهانی در تجارت انسان و مواد مخدر»، *مجله ایران پاک*، شماره ۷۹.
- شفیعی عربی، میرعلی، (۱۳۸۶)، «کدهای ژئوپلیتیکی کشور آذربایجان و تأثیر آن در امنیت ایران»، *فضای جغرافیایی*، شماره ۱۸.
- عزتی، عزت‌اله، (۱۳۸۰)، *ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم*، تهران: انتشارات سمت.
- فرجی، عبدالرضا، (۱۳۸۳)، *ژئوپلیتیک فقر در ایران*، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- فلینت، کالین، (۱۳۹۰)، *مقدمه‌ای بر ژئوپلیتیک*، ترجمه محمدباقر قالیباف و محمدهادی پوینده، چاپ اول، تهران: نشر قومس.
- فلینت، کالین، (۱۳۹۱)، مصاحبه درباره «نسبت ژئوپلیتیک و جغرافیای سیاسی»، منتشر شده در <http://ghalibaf.ir>.
- قالیباف، محمدباقر، (۱۳۹۴)، *مباحث درسی نظام‌های ژئوپلیتیک (منطقه‌ای و جهانی)*، دانشگاه تهران: دانشکده جغرافیا.
- کاستلز، مانوئل، (۱۳۸۴)، «عصر اطلاعات؛ اقتصاد، جامعه و فرهنگ»، جلد دوم، ترجمه احمد علیقلیان و حسن چاوشیان، ویراستار علی پایا، تهران: طرح نو.
- کمپ، جفری و هارکاوی، رابرت، (۱۳۸۳)، *جغرافیای استراتژیک خاورمیانه*، ترجمه سید مهدی حسنی متین، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

- برنارد، لوئیز، (نویسنده بخش اول)، یزدان‌پناه درو، کیومرث، (نویسنده بخش دوم)، (۱۳۹۴)، بحران اسلام؛ جنگ مقدس، ترور نامقدس، ترجمه (بخش اول): کیومرث یزدان‌پناه درو، چاپ اول، تهران: نشر دانش نگار.
- مقدم، محسن، (۱۳۹۲)، گروه‌های تروریستی از ظهور تا سقوط، تهران: نشر جانان.
- مصطفی، حسن، (۱۳۹۴)، «داعش زیرساخت‌های معرفتی و ساختاری»، موسسه فرهنگی و هنری آفتاب خرد.
- میرحیدر، دره و یاشار ذکی، (۱۳۹۸)، «مفهوم مقیاس جغرافیایی و اهمیت آن در جغرافیای سیاسی پست مدرن»، ژئوپلیتیک، سال ششم، شماره ۱.
- نجات‌پور، مجید، میلانی، جمیل، نجات، سید علی، (۱۳۹۳)، «پدیده داعش و شگردهای رسانه‌ای»، مطالعات رسانه و امت، سال اول، شماره ۱.
- نجفی، موسی، (۱۳۸۹)، هویت ملی ایرانیان و انقلاب اسلامی، تهران: زمان نو.
- یزدان‌پناه درو، کیومرث، (۱۳۹۲)، ائتلاف شوم؛ بررسی دلایل ژئوپلیتیکی تغییر سیاست‌های جهانی ایالات متحده آمریکا و انگلستان در نیم قرن اخیر و تأثیر آن بر امنیت بین‌الملل، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- یزدان‌پناه درو، کیومرث، (۱۳۹۴)، مباحث درسی جغرافیای سیاسی و فضای مجازی، دانشگاه تهران: دانشکده جغرافیا
- یزدان‌پناه درو، کیومرث و حسن کامران، (۱۳۹۴)، «تروریسم در فضای مجازی و اثرات آن بر حوزه جغرافیای سیاسی، جغرافیا»، سال سیزدهم، شماره ۴۴.

ب - انگلیسی

- Dwivedi, R.L, (1990), *Fundamentals of Political Geography Allah Abad:* Chaitanya Publishing House.India.
- Cohen, S. B, (1994), *Geopolitics in the New World Era. Chapter 2 from Reordering the World*, Edited by: George J. Demko and William B. Wood. USA: West view Press.
- Flint & Taylor, (2000), *Political Geography, Fourth Edition*, England, Prentice Hall.
- Hofman, B, (1998), *Inside Terrorism*, N Y: Columbia University Press.
- Laqueur, W, (1987), *The Age of Terrorism*, Boston: Little-Brown and Company.

- Larousse, P, (1964), *Grand Larousse Encyclopediqueendix Volumes*, Paris Librairie Larousse, Vol. 10.
- Schmid, A.P, (1993), *The Response Problem as a Definition Problem*, In: *Western Response to Terrorism*, Alex Schmid and Ronald D. Crelinsten, London: Frank Cass & Co. Ltd.
- Smith, N, (2000), *Scale*, in R. Johnston and others, *the Dictionary of Human Geography*, oxford: Black well.
- Taylor, P.J, (1994), *Political Geography*, England: Longman Scientific & Technical.
- Taylor, P. J. & Others, (2002), *Remapping the World: What Sort of Map? What Sort of World?* in R. Johnston & Others (eds) *Geographies of Global Change: Remapping the World*, USA: Blackwell Publishing Ltd.
- Zelin, Aaron Y, "The War between ISIS and al-Qaeda for Supremacy of the Global Jihadist Movement, The Washington Institute for Near East Policy, Number 20, June, 2014.
- www.lib.utexas.edu/map/middle.ea.
- www.eurogamer.net.
- www.forbs.com.
- www.farhangnews.ir
- <http://www.ireconomy.ir>.
- <http://exchanging.ir>.